

บทที่ 2

พัฒนาการของหมอลำ

ในบทนี้ผู้วิจัยได้นำพัฒนาการของหมอลำมาเรียบเรียงให้เห็นการเติบโต โดยแบ่งเป็นขั้นตอนให้ชัดเจน และได้จำแนกหมอลำกกาชาขาวออกมาให้เห็นเด่นชัดกว่าที่เคยเข้าใจกัน โดยจะนำเสนอเป็นหัวข้อ ดังนี้

กำเนิดหมอลำ

พัฒนาการของหมอลำ

บทบาทและหน้าที่ของหมอลำต่อชุมชนอีสาน

2.1 กำเนิดหมอลำ

หมอลำนั้นถือกำเนิดขึ้นมาเมื่อใดไม่มีหลักฐานยืนยันชัดเจนหากแต่มีหลักฐานทางโบราณคดียืนยันได้ถึงวันเวลาอันยาวนานที่หมอลำปรากฏอยู่คู่กับผืนแผ่นดินอีสานนั้นคือลวดลายบนขวานสัมฤทธิ์จากเมืองดองซอนในเวียตนามเหนือเป็นรูปคนเป่าแคนพร้อมกับคนพ่อน้อย 2 คน กำลังทำท่าพ่อน คล้ายกับหมอลำหมอแคน จากหลักฐานที่พบสันนิษฐานว่าเป็นหมอลำ-หมอแคนในยุคโลหะคือเมื่อประมาณ 3,000 ปีมาแล้ว มีลักษณะใกล้เคียงกับหมอลำผีฟ้า ซึ่งแสดงให้เห็นว่าหมอลำหมอแคนในยุคแรก ๆ ไม่ใช่เป็นการแสดงเพื่อความบันเทิงแต่เพียงอย่างเดียว หากแต่เป็นการแสดงที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมเพื่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่น เพื่อทำนายเหตุการณ์ต่าง ๆ ล่วงหน้าเพื่อรักษาโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ ซึ่งสิ่งเหล่านี้มีความหมายอย่างยิ่งต่อการอยู่รอดของชุมชนก่อนที่จะกลายมาเป็นการแสดงตามสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจและสังคม เช่น ปัจจุบัน (เพชรดา บัวแก้ว, 2537)

เมื่อผู้วิจัยศึกษาเอกสารเกี่ยวกับการเกิดหมอลำพบว่า หมอลำมีการเกิดเป็น 2 แนว คือ

1. แนวตำนาน 2. แนวมานุษยวิทยาวัฒนธรรม

2.1.1 แนวตำนาน

การเกิดหมอลำแนวตำนานมีผู้อธิบายไว้ 4 เรื่อง ดังนี้ (จารุวรรณ ธรรมวัตร, มป.ป. : 28-29)

1. หมอลำสุวรรณ ทบแก่น เล่าว่าเมื่อพระพรหมลงมาสร้างโลกพระยาแฉนผู้เป็นใหญ่ในสวรรค์ได้มอบควายเขาสัน ๆ ให้ขุนบรมปฐมกษัตริย์นำมาเลี้ยงที่เกาะแก้วดอนจันทร์ เมืองเวียงจันทร์ ครั้งนั้นขุนสิ่ว ขุนชี ขุนลือ สามพี่น้อง ออกท่องเที่ยวแสวงหาทำเลที่เหมาะสมในการตั้งถิ่นฐานได้พิจารณาเห็นว่าเกาะแก้วดอนจันทร์เป็นชัยภูมิที่เหมาะสมจึงทำมาหากินปลูกสร้างบ้านเรือนที่นั่นโดยการทำไร่ ครั้นอยู่มาครบเจ็ดปี เจ็ดเดือน ควายที่พระยาแฉนให้มาใช้เป็นแรงงานไถนาตายลงเกิดมีน้ำเต้าหลุดออกมาจากรูจมูกใบโตเท่าภูเขาเรียกว่า น้ำเต้าปึง ขุนทั้งสามจึงใช้เหล็กชี่* เจาะน้ำเต้าให้แตกมีผู้คนและสัตว์เลื้อยมากมายออกมาจากน้ำเต้า ผู้คนที่ออกมามีทั้งผิวขาวผิวเหลือง ในจำนวนนี้มีหมอลำออกมาด้วยชื่อว่า นางหนูเพ และนายปากกว้าง ทั้งสองจึงล้าสมโภชที่ลานบ้านขุนบรม โดยมีท้าวแสนปมเป็นหมอแคนต่อมาคนเหล่านั้นได้ฝึกหัดเป่าแคนจากท้าวแสนปมและหัดลำจากนางหนูเพ และนายปากกว้าง จึงได้เกิดเป็นหมอลำตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

2. หมอลำเคน ดาเหลาเล่าว่า เมื่อสมัยพระยาแฉนเป็นใหญ่บนสวรรค์ปู่เยอส่งลูกหลานใต้เครือเขากาด** ลงมาในเมืองดินซึ่งขณะนั้นยังไม่มีมนุษย์ เมื่อลูกหลานของปู่เยอมาอยู่ในเมืองดิน ในระยะต่อมาเกิดเจ็บไข้ได้ป่วยจึงได้ใต้เครือเขากาดไปขอความช่วยเหลือจากพระยาแฉนบนสวรรค์ พระยาแฉนแนะนำว่าเมื่อใดที่เจ็บไข้ได้ป่วยจงแต่งขันดอกไม้ ระลึกถึงปู่เยอและย่าเยอความเจ็บป่วยก็จะหายไปนับจากนั้นมาเมื่อใดที่เจ็บป่วยมนุษย์จึงแต่งขันดอกไม้แดงตั้งจิตระลึกถึงปู่เยอและย่าเยอแล้วอ้อนวอนด้วยคำพูดที่อ่อนหวานไพเราะจึงได้เกิดการลำตั้งแต่นั้นมา

3. หมอลำสุนทร ชัยรุ่งเรือง เล่าว่า ในยุคปฐมกาลยังไม่มีคนตรีในเมืองมนุษย์มีนายพรานคนหนึ่งชื่อนายพรานไห มีอาชีพล่าเนื้อ วันหนึ่งได้ไปล่าเนื้อในป่าแล้วพลอนอนหลับอยู่

---

* เหล็กแหลม ใช้เผาไฟเจาะสิ่งของที่แข็งทำหน้าที่คล้ายสว่าน

** เถาวัลย์ชนิดหนึ่ง

ที่โคนต้นไม้แล้วฝันว่า พระอินทร์เนรมิตเสียงขลุ่ยสี่เสียงมีเสียงหนึ่งไพเราะจับใจมาก เมื่อตื่นขึ้นจึงพยายามประดิษฐ์เครื่องดนตรีเพื่อเลียนเสียงในความฝันในครั้งแรกได้ตัดไม้กุ่มมาปิดเหลือช่องว่างเป็นรู แล้วก็เป่าจึงเกิดเป็นขลุ่ยแต่ก็ไม่ถูกใจ จึงได้ตัดไม้ประคูดังเป็นท่อน ๆ นำมาเคาะเกิดเป็นเสียงโปงลาง ถึงกระนั้นก็ยังไม่ถูกใจ จึงเกิดท้อใจแล้วม่อหลับไปอีกครั้ง พระอินทร์จึงเนรมิตรลั่นแคนสอดไว้ที่ลำไม้ประคูดังที่นายพรานตัดมากองไว้เมื่อตื่นขึ้นนายพรานเห็นเลขสองหยิบมาเป่าดู รู้สึกพอใจเป็นอย่างมาก จึงทำขึ้นอีกหลายอัน ความไพเราะของเสียงแคน ได้ยินไปถึงพระกรรมของกษัตริย์เมืองพาราณสี ซึ่งป่วยเป็นเวลานานทรงเกิดความสนุกสนานและหายป่วยทันที ต่อมา นายพรานจึงให้ภรรยาร้องประกอบเสียงแคนภรรยาจึงขึ้นคั่นว่า โอละนอ จึงเกิดเป็นธรรมเนียมลำประกอบเสียงแคนแต่นั้นสืบมา

4. หมอลำศรี ยอดเก่ง เล่าว่าปางเมื่อพระโพธิสัตว์ เสวยชาติเป็นพระเวสสันดรนั้นได้ถือกำเนิดในครรภ์ของพระนางมุตติทรงมีสหชาติคือช่างปี่จัญนาเคนทร์ ซึ่งมีอิทธิฤทธิ์ บันดาลให้ฝนตกได้ต่อมาเมืองกลิงคราษเกิดความแห้งแล้ง อาณาประชาราษฎร์จึงส่งพรหมณ์แปลคนมาขอช่างจากพระเวสสันดร ด้วยพระเมตตาพระองค์จึงยกให้ทำให้ประชาชนโกรธเคืองไล่พระเวสสันดรออกจากเมือง พระเวสสันดร นางมัทรี กัณหา และซาลีจึงเสด็จไปประทับที่เขาวงกต เวลาผ่านไปประชาชนจึงได้พร้อมใจกันเดินทางไปอัญเชิญพระเวสสันดรกลับมาครองราชย์ ในขบวนเสด็จกลับนั้น ด้วยความยินดีประชาชนก็ได้ฟ้อนรำร้องเพลง เป่าแคนเป็นที่สนุกสนาน ครั้งนั้นเองทำให้เกิดการละเล่นหมอลำขึ้น

2.1.2 แนวมานุษยวิทยาวัฒนธรรม

สภาวะทางสังคมทำให้เกิดศิลปะและการแสดงมากมาย ในแต่ละสังคมศิลปะที่เกิดขึ้นก็ย่อมมีความแตกต่างกันมากบ้างน้อยบ้าง ขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมของสังคมนั้นจะเป็นอย่างไร เช่น ในภาคกลาง เกิดการแสดงลิเก ส่วนในภาคอีสานก็เกิดการแสดงหมอลำ การแสดงทั้งสองประเภทมีลักษณะวิธีการแสดงที่คล้ายกัน แต่ต่างกันที่ภาษาที่ใช้นำเสนอ การเกิดของหมอลำแนวมานุษยวิทยาวัฒนธรรมสามารถจำแนกได้ 3 ลักษณะ คือ เกิดจากพิธีกรรมบำบัดโรคภัยไข้เจ็บ เกิดจากการอ่านหนังสือผูกเกิดจากการเกี่ยวพาราสีของหนุ่มสาว

1. เกิดจากพิธีกรรมบำบัดโรคภัยไข้เจ็บ

หมอลำประเภทนี้เกิดจากความเชื่อเรื่องผีสามเทวดา ชุมชนอีสานเชื่อว่า ผีฟ้าหรือแดนเกิดจากอำนาจลึกลับที่สถิตย์อยู่บนท้องฟ้า อาจให้ดีหรือให้ร้ายแก่มนุษย์ได้

เสถียรโกเศศ กล่าวว่า ผีฟ้าก็คือเทวดา การลำผีฟ้าเป็นการลำที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อบูชาพระยาแถน ซึ่งเทียบได้กับพระอินทร์ เพื่อรักษาและให้ความอนุเคราะห์ในการช่วยรักษาคนป่วยให้หายจากเจ็บไข้ได้ป่วย

สุจิตต์ วงศ์เทศ กล่าวว่า บรรดาผู้พ่อนระบำรำเต้นในยุคแรก ๆ มิได้เป็นช่างพ้องหรือช่างขับลำ แต่เป็นชาวบ้านในชุมชนเดียวกัน และมีวิถีชีวิตร่วมทุกข์ร่วมสุขอย่างเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ดังนั้นการละเล่นดังกล่าวจึงทำร่วมกันเป็นกลุ่มเป็นก้อน แม้เป็นการพ่อนระบำรำเต้นเข้าทรงผีฟ้า รักษาโรคก็จะร่วมกันทำพิธีทั้งชุมชนผู้ที่มิได้เจ็บป่วยในขณะนั้น แต่เคยเจ็บไข้ได้ป่วยมาก่อนจะเข้าร่วมพ่อนระบำ รำเต้นอย่างเสรี และถือเป็นโชคชัยไขบุญของตนและหมู่เหล่า

2. เกิดจากการอ่านหนังสือผูก

หนังสือผูกคือวรรณกรรมพื้นบ้านที่จารลงในใบลาน เรื่องราวที่จารีอาจเป็นชาดกหรือนิทานพื้นบ้าน เช่น จำปาสี่ต้น สังข์ศิลป์ชัย ฯลฯ เป็นต้น

ธรรมเนียมการอ่านหนังสือผูกของชาวอีสานนั้นมีจุดมุ่งหมายเพื่อความบันเทิงใจหรือเป็นมหรสพของชุมชน โอกาสในการอ่านหนังสือผูกนั้นอาจจะอ่านในงานบุญทั่วไป งานงันเขื่อนดีก็ได้ งานงันหม้อกรรม

งานงันเขื่อนดีคือการสมโภชศพ ชาวอีสานเรียกบ้านที่มีศพตั้งว่าเขื่อนดีเพื่อให้เป็นมงคลนามเมื่อมีผู้ถึงแก่กรรม ก่อนจะนำศพไปเผาปนกิจจะต้องมีพิธีกรรมทางศาสนาอยู่หลายวัน ตอนกลางคืนชาวบ้านทั้งหลายจะมาช่วยเจ้าภาพจัดเตรียมงาน และมาอยู่เป็นเพื่อนมิให้เจ้าภาพเหงาและเศร้าจนเกินไปเพื่อให้เกิดความสนุกสนานจึงนำหนังสือผูกมาอ่านสู่กันฟังผู้ที่อ่านจะมีเสียงไพเราะ วิธีการอ่านจะอ่านเพียงคนเดียวหรืออ่านเข้าคู่กันสองคนก็ได้ ทำนองที่อ่านคล้ายทำนองเสนาะแต่สำเนียงเป็นภาษาถิ่นอีสาน

ส่วนการงันหม้อกรรม คือ การสมโภชศตริในระหว่างอยู่ไฟหลังการคลอดบุตรเมื่อแม่บ้านของครัวเรือนใดให้กำเนิดผู้สืบสกุลหลังการคลอดจะต้องอยู่ไฟประมาณ 7-15 วัน เพื่อให้

มดลูกเข้าอู่ตามสภาพปกติ ตอนกลางคืนเพื่อนบ้านจะมาเยี่ยมแสดงความยินดีและอยู่เป็นเพื่อนจึงมีการจับกลุ่มฟังนิทานจากหนังสือผูก ความนิยมฟังการอ่านหนังสือผูกนั่นเองทำให้เกิดการพัฒนาวิธีอ่านให้น่าสนใจ โดยคิดทำนองอ่านให้แปลกและคิดวิธีการแสดงประกอบเนื้อเรื่องในยุคแรกผู้อ่านมีเพียงคนเดียวใช้ผ้าขาวม้าเป็นอุปกรณ์มีเสียงแคนประกอบเกิดเป็นการแสดงเรียกว่าลำพืน (จะได้อธิบายในหัวข้อประเภทของหมอลำ)

3. เกิดจากการเกี่ยวพาราสีของหนุ่มสาว หนุ่มสาวชาวอีสานมีอิสรภาพตามสมควรในการเลือกคู่ครองและศึกษาอุปนิสัยใจคอคู่หมายก่อนที่จะแต่งงาน โดยทั่วไปการใช้เวลาของเกษตรกรในสังคมกสิกรรมตอนกลางวันเป็นเวลาทำงานหนัก ตอนกลางคืนเป็นการทำงานเบา ๆ หรือเป็นเวลาที่พักผ่อนในฤดูหนาวหลังการเก็บเกี่ยว ตอนกลางคืนสาวชนบทจะมีการชุมนุมลงช่วงเงินฝ้าย

คำว่าช่วง หมายถึง ลานหรือบริเวณที่ว่างจะเป็นลานบ้านหรือลานวัดก็ได้สามารถใช้ประกอบกิจกรรมตามธรรมเนียมท้องถิ่น เมื่อถึงเวลาเย็น สาว ๆ ในละแวกเดียวกันจะมาทำงานร่วมกันที่ลานบ้านของใครคนหนึ่ง โดยนั่งล้อมวงปั่นฝ้าย หม่อม ๆ ถือเป็นโอกาสดีที่จะมาคุยสาวหรือจีบสาว หม่อม ๆ จะเป่าแคนตีพิณ และคุยสาวคู่ต่าง ๆ หากพอใจสาวใดเป็นพิเศษจะสนทนาโต้ตอบกันด้วยโวหารที่ไพเราะมีความหมายลึกซึ้งเรียกว่าพูดผญา หรือจ่ายผญาเกี่ยว

หมอลำเป็นศิลปการแสดงที่เกิดขึ้นจากความเชื่อจากสภาวะแวดล้อมทางสังคมในด้านต่าง ๆ เมื่อเกิดขึ้นมาแล้วก็มีการเดินทางอย่างต่อเนื่องโดยจะกล่าวไว้ในหัวข้อต่อไป

2.2 พัฒนาการของหมอลำ

เมื่อหมอลำเกิดขึ้นแล้ว สามารถแบ่งออกได้ตามบทบาทที่มีต่อชุมชนอีสานเป็น 2 บทบาท คือ หมอลำในบทบาทพิธีกรรม และหมอลำในบทบาทมหรสพ (จารุวรรณ ธรรมวัตร, ม.ป.ป. : 38)

2.2.1 หมอลำในบทบาท พิธีกรรม

หมอลำประเภทนี้จะประกอบไปด้วย

หมอลำผีฟ้า

หมอลำส่อง

หมอลำเสียงโซกชะตา

หมอลำในบทบาทพิธีกรรมทั้ง 3 ประเภท มิได้มีจุดมุ่งหมายเพื่อความบันเทิง แต่มีจุดมุ่งหมายเพื่อเป็นที่พึ่งทางใจของคนในชุมชนอีสานที่ยังคงยึดถือเกี่ยวกับเรื่องเทวดา ผีฟ้า ผีแถนอย่างเคร่งครัด ในปัจจุบันการแสดงหมอลำประเภทนี้เสื่อมความนิยมลงมากเนื่องจากปัจจัยต่าง ๆ ดังนี้

1. สังคมชนบทเจริญขึ้น
2. ประชาชนได้รับการศึกษามากขึ้น
3. การสาธารณสุขเข้าสู่ชุมชนอย่างทั่วถึง
4. การสื่อสารการโทรคมนาคมกระจายเข้าสู่ชุมชนอย่างทั่วถึง

ทั้งนี้อาจกล่าวโดยรวมได้ว่าคนอีสานในปัจจุบันเริ่มเข้าใจในสภาพดินฟ้าอากาศ และสาเหตุแห่งการเจ็บป่วยว่ามีได้เกิดจากการทำร้ายหรือการลงโทษของเทวดาคือแถนแต่อย่างใด

2.2.2 หมอลำในบทบาทมหรสพ

หมอลำในบทบาทมหรสพมีการพัฒนาการอย่างต่อเนื่องเนื่องจากสังคมอีสานปัจจุบัน (พ.ศ. 2541) รับเอาวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามา มีบทบาทต่อชุมชนมากขึ้น ไฟ แสงสี ดนตรีลูกทุ่ง ดิสโกเรค สิ่งเหล่านี้ ล้วนมีอิทธิพลที่ทำให้หมอลำเกิดการพัฒนาการมาโดยตลอด อีกปัจจัยหนึ่งที่สำคัญคือ ตัวศิลปินเองมีส่วนเป็นอย่างมากที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เนื่องจากหมอลำได้รับความนิยมจากชุมชนอีสานมากทำให้เกิดมีหมอลำหลายคณะ หมอลำแต่ละคณะก็พยายามแข่งขันกันโดยการนำเอาเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้าประกอบการแสดง อีกทั้งพยายามที่จะเสาะหารูปแบบการแสดงที่แปลกใหม่ เพื่อให้คณะของตนเองนำสมัยและแปลกใหม่กว่าคณะอื่น หากรูปแบบการแสดงที่พัฒนาขึ้นมาไม่ถูกใจผู้ชมก็จะเสื่อมความนิยมแล้วก็จะหายไปที่สุด

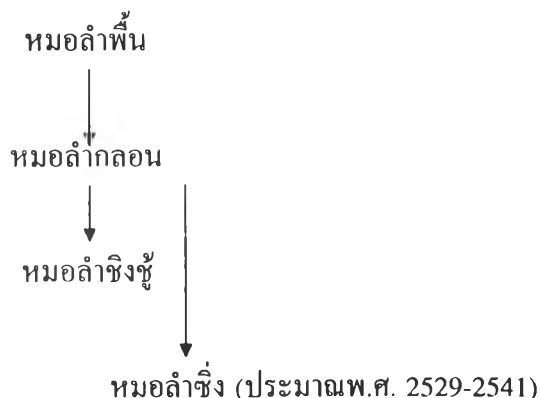
จากการศึกษาหมอลำในบทบาทมหรสพพบว่ารากเหง้าของหมอลำประเภทนี้คือหมอลำพื้นจากนั้นกระแสดความนิยมและสภาพสังคมทำให้หมอลำพื้นแตก ซึ่งผู้วิจัยจะได้แบ่งออกเป็นหมอลำ 2 ลักษณะ คือ หมอลำในลักษณะของเพลงอันประกอบด้วยหมอลำกลอน หมอลำชิงชู้ ฯลฯ และ

หมอลำในลักษณะของละคร อันประกอบด้วย หมอลำหมู่ หมอลำกกาขาว หมอลำเพลิน ฯลฯ โดยจะได้อธิบายดังนี้

1. หมอลำในลักษณะของเพลง

หมอลำในลักษณะนี้มีรูปแบบการแสดงที่เน้นการลำการเจรจาโต้ตอบกันในทางคติโลก และคติธรรม การเกี่ยวพาราสีของผู้แสดง และการพ้องเกี่ยวของผู้แสดง ใช้ผู้แสดงไม่เกิน 3-4 คน การพัฒนาการเริ่มต้นจากหมอลำกลอนที่ได้พัฒนารูปแบบการลำจากหมอลำพื้นจากนั้นก็พัฒนา มาเป็นหมอลำซิ่งซู้ หมอลำประเภทนี้ได้รับความนิยมอยู่ชั่วระยะเวลาหนึ่งก็เสื่อมความนิยมไป ส่วนหมอลำกลอนก็กลับมาได้รับความนิยมในระยะกลาง จึงเริ่มซบเซาอีกครั้ง เมื่อประมาณ พ.ศ. 2525-2528 ต่อมาในปี พ.ศ. 2529 หมอลำราตรี ศรีวิไล ได้นำเอาดนตรีสากลอันประกอบด้วย กลองชุด กลองทอม กีตาร์ คีย์บอร์ด มาประยุกต์เข้ากับการแสดงหมอลำกลอน เกิดเป็นหมอลำแนว ใหม่ โดยมีชื่อว่า หมอลำซิ่ง ซึ่งในปัจจุบันกำลังได้รับความนิยมเป็นอย่างมาก หนุ่มสาวชาวอีสาน ได้หันมาฝึกหัดลำซิ่งอีกครั้งเนื่องจากวิธีการแสดงลำซิ่งไม่ยาก เหมือนกับการแสดงหมอลำกลอน ในอดีต เพียงแต่หน้าตาดี เสียงพ้อใช้ ร้องเพลงเก่งก็สามารถเป็นหมอลำซิ่งได้แล้ว หลังจากที่หมอลำซิ่งกำเนิดขึ้นมาทำให้หมอลำกลอนเสื่อมความนิยมลงมาก ในปัจจุบันหมอลำกลอนในอดีต ก็หัน มาแสดงหมอลำซิ่งอย่างมากมาแต่ส่วนใหญ่ไม่ค่อยประสบความสำเร็จเนื่องจากอายุมากขึ้นคนก็ ไม่นิยมถึงแม้เสียงจะไพเราะก็ตาม ซึ่งเป็นเรื่องธรรมดาของมนุษย์โลกที่ยังคงลุ่มหลงอยู่กับกิเลส ตัณหา และกามารมณ์ มีมีเสื่อมคลาย

จากการศึกษาพัฒนาการของหมอลำในลักษณะของเพลงสามารถจัดลำดับการ พัฒนาการได้ดังนี้

2. หมอลำในลักษณะของละคร

พัฒนาการของหมอลำประเภทนี้เริ่มต้นจากหมอลำพื้นแล้วพัฒนาเป็นหมอลำหมู่ เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2490 โดยนายคำดี สารผล นายกสมาคมหมอลำอีสานในสมัยนั้น (บุญกว้าง วาทโยธา, 2524) ในช่วงที่หมอลำหมู่ได้รับความนิยมก็มีการแตกแขนงออกไปอีกหลายประเภท แต่หมอลำที่แยกตัวออกไปก็ไม่สามารถที่จะทิ้งรูปแบบการแสดงหมอลำหมู่ได้ยังคงยึดรูปแบบการแสดงไว้อย่างครบถ้วน ได้แก่ หมอลำดับเต่า หมอลำเวียง ซึ่งได้รับความนิยมอยู่ชั่วระยะเวลาหนึ่ง คนก็หันกลับมานิยมลำหมู่อีกครั้ง ต่อมาเมื่อประมาณ พ.ศ. 2495 ได้เกิดมีการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญเมื่อมีหมอลำอีกสองประเภทเกิดขึ้น โดยได้สร้างความแปลกใหม่ให้กับวงการหมอลำจนทำให้หมอลำหมู่เกือบจะถึงยุคมืด หมอลำ 2 ชนิดนี้คือ หมอลำกกขาขาวหรือ หมอลำศิลป์ชัย และ หมอลำเพลินหรือหมอลำแก้วหน้าม้า

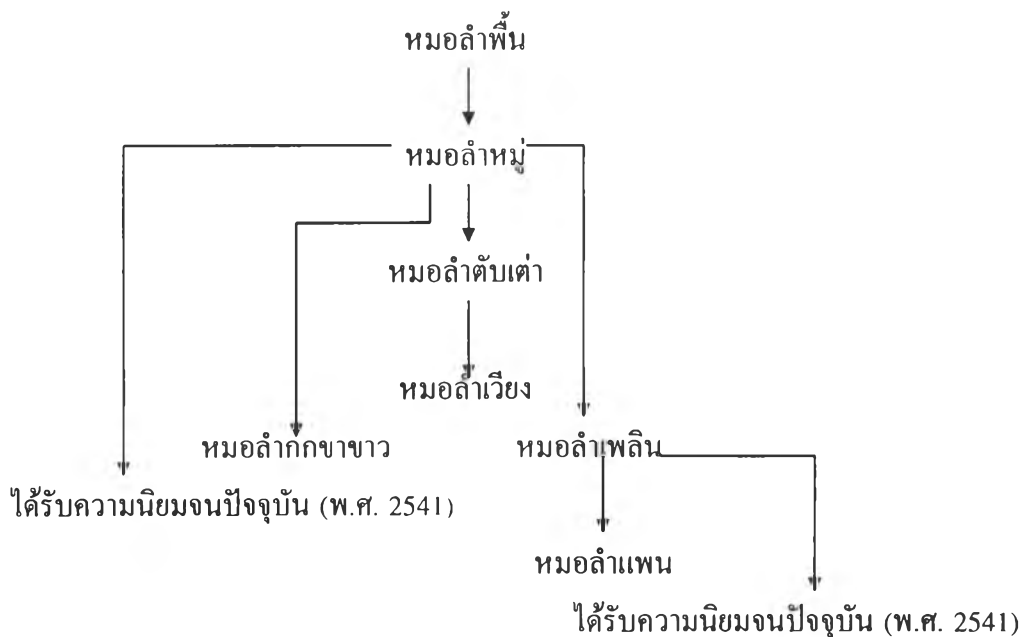
หมอลำกกขาขาวใช้ผู้แสดงหญิงรับบทบาทแสดงเป็นพระเอก แสดงเพียงเรื่องเดียวคือ เรื่องสังข์ศิลป์ชัยได้รับความนิยมเป็นอย่างมากในช่วง พ.ศ. 2503-2508 (บวร แก้วแสนไชย, สัมภาษณ์, 24 ตุลาคม 2541)

หมอลำเพลินเป็นหมอลำที่มีการพัฒนาการในระยะเวลาที่ใกล้เคียงกับหมอลำกกขาขาว หมอลำชนิดนี้ใช้ผู้แสดงชายจริงหญิงแท้ มีการปรับปรุงทำนองลำให้รวดเร็วขึ้น ในช่วงแรกแสดงเพียงเรื่องเดียวก็คือเรื่องแก้วหน้าม้า จนในบางครั้งได้ชื่อว่าหมอลำแก้วหน้าม้า หมอลำเพลินเป็นได้รับความนิยมตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

แม้ว่าหมอลำเพลินจะได้รับความนิยมเกิดอย่างสูงก็ตาม แต่ด้วยความกระตือรือร้นของศิลปินจึงได้เกิดมีหมอลำขึ้นใหม่อีกชนิดหนึ่งคือหมอลำแพน เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2527 หมอลำชนิดนี้ไม่ค่อยได้รับความนิยมในวงกว้างเท่าใดนัก เนื่องจากทำนองลำและองค์ประกอบหลายอย่างใกล้เคียงกับหมอลำเพลิน (ฉวีวรรณ ดำเนิน, สัมภาษณ์, 18 พฤษภาคม 2541)

ลำดับการพัฒนาการของหมอลำในลักษณะของละคร

จากพัฒนาการของหมอลำพบว่า มีการพัฒนาการเริ่มต้นจากหมอลำพินเป็นหมอลำหมู่ จากนั้นก็มีการพัฒนาต่อเนื่องมาเรื่อย ๆ เป็นหมอลำดับเต่า หมอลำเวียง หมอลำก๊กขาว และหมอลำเพลิน ตามลำดับ แต่หมอลำที่ได้รับความนิยมมายาวนานคือหมอลำหมู่กับหมอลำเพลิน ซึ่งได้รับความนิยมมาตลอดตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

2.3 บทบาทและหน้าที่ของหมอลำต่อชุมชนอีสาน

หมอลำเป็นศิลปะการแสดงที่รับใช้ชีวิต ทั้งในยามสุขและทุกข์ โดยบทบาทจะเปลี่ยนแปลงไปตามความต้องการของสังคม เช่น ในสมัยก่อน อีสานมีปัญหาด้านสาธารณสุข ขาดยา ขาดแพทย์ ขาดความรู้ ก็ใช้หมอลำบำบัดจากการเจ็บป่วยเพราะฉะนั้นหมอลำจึงมีบทบาทให้ความมั่นใจในสิ่งที่ประชาชนขาดแคลน (จารุวรรณ ธรรมวัตร, 2526) นอกจากนั้นหมอลำยังให้ความบันเทิง เป็นครูสอนให้ชุมชนมีความรู้ในทางคติโลก คติธรรม ศาสนา ประวัติศาสตร์ สังคมศาสตร์ ภูมิศาสตร์ การเมือง

หมอลำให้อะไรแก่ผู้ฟังบ้าง ไพบูลย์ แพงเงิน กล่าวว่า คนภายนอกซึ่งไม่เข้าใจศิลปะการแสดงประเภทนี้คงจะไม่ค่อยเข้าใจมากนักถึงประโยชน์และความรู้สึกที่ได้รับจากการฟังลำ แต่สำหรับผู้ฟังที่ฟังรู้เรื่องแล้วก็จะมองเห็นประโยชน์ของการฟังลำว่า

1. หมอลำให้ความไพเราะ และความสนุกสนานในขณะที่ฟังลำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในท่วงทำนองลำทางยาว และลำเดี่ยว
2. ให้ความรู้ทั้งในด้านคติโลกและคติธรรม เช่น ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ การทำมาหากิน ขนบธรรมเนียมประเพณี ความรู้ด้านบาปบุญคุณโทษ ข้อธรรมะต่าง ๆ พุทธประวัติ หรือนิทานชาดก นิทานเรื่องวรรณคดีต่าง ๆ เหล่านี้ เป็นต้น
3. ให้ปฏิญาณและไหวพริบในการโต้ตอบและแก้ไขปัญหา ทำให้เป็นคนฉลาดเฉลียวรู้ในสิ่งที่ควรและไม่ควร เพราะในกลอนลำนั้นมักจะแทรกคำกลอนที่เป็นสุภาษิตคำคมที่เรียกว่า “คำผญา” ไว้อยู่ตลอดเวลา (ไพบูลย์ แพงเงิน, 2534 : 17)

จากการที่หมอลำเป็นมรดกที่เก่าแก่ทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่งเนื่อง หมอลำจึงมีความซับซ้อนในตัวของมันเองทั้งด้านรูปแบบ ขบวนการและเนื้อหาที่ร่วมแสดงตลอดจนบทบาทต่อสังคม ซึ่ง บทบาทดังกล่าวพอมองเห็นได้ 2 บทบาท คือ บทบาทต่อส่วนรวมและบทบาทต่อชีวิตของหมอลำและครอบครัว (เมธี สมสีมี, 2532 : 25)

บทบาทต่อสังคมมุ่งเน้นการให้ความบันเทิงเป็นเหมือนเครื่องเร้าหรือจูงใจให้ไปสู่จุดหมาย คือ นาฏการ มีรำแม่บทแล้วต้องแปลงไปตามลีลาของแต่ละคน

บทบาทให้การศึกษานอกกระบบ ได้ใช้เนื้อหาในบทกลอนเป็นสื่อโดยให้ผสมผสานและกลมกลืนไปกับท่วงทำนองของคนตรีก็ไพเราะได้

ด้านเนื้อหาสะท้อนภาพชีวิต กลอนลำเป็นวรรณกรรมมุขปาฐะที่สะท้อนภาพชีวิตชาวอีสานทุกแง่มุมและทุกกาลสมัย เช่น ความเชื่อผีสิง เทวดา คือ ลำผีบ้า ลำทรง ลำส่อง เป็นต้น ภาพชีวิตที่นับถือพระพุทธศาสนาเวลาลำก็จะลำเรื่องพุทธประวัติ คำสอน ศาสนาให้โยงกับจารีตประเพณี

บทบาทด้านการเมือง มีการบันทึกเรื่องราวทางการเมืองหรือประวัติศาสตร์ การเมือง การปกครอง เช่น ในช่วงพ.ศ. 2502-2506 จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีได้ใช้หมอลำเป็นเครื่องมือในการพัฒนาชาติและต่อต้านคอมมิวนิสต์ ท่านเคยกล่าวว่า “ถ้าไม่ได้หมอลำอีสานก็เป็นคอมมิวนิสต์”

คุณค่าของหมอลำนั้นมีมาก เคยช่วยเหลือสังคมในด้านต่าง ๆ นานัปการ ซึ่งอุดม บัวศรี ได้กล่าวถึงบทบาทและคุณค่าของหมอลำว่าหมอลำได้ช่วยประเทศชาติในคราวที่ชาติต้องการเพื่อเป็นสื่อสัมพันธ์ระหว่างคนในชาติ และภารกิจของรัฐบาล เช่น ช่วยลำโฆษณาเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ชักชวนทำหมั้น เป็นต้น (อุดม บัวศรี, 2526)

นอกจากนั้นฉันทลักษณ์ในกลอนลำก็มีบทบาทในการสืบทอดวัฒนธรรมด้านการประพันธ์ของชาวอีสานด้วย

ฉะนั้นเราอาจสรุปได้ถึงคุณค่าของหมอลำที่มีต่อชุมชนอีสาน โดยแบ่งออกเป็นข้อ ๆ ได้ดังนี้

1. หมอลำเป็นผู้รักษาไว้ซึ่งประเพณีพื้นเมือง
2. หมอลำเป็นผู้อนุรักษ์วรรณกรรมท้องถิ่นอย่างมั่นคง
3. หมอลำเป็นศิลปินพื้นบ้านผู้รักศิลปะพื้นบ้าน
4. หมอลำเป็นผู้ให้ความบันเทิงแก่คนทุกชั้นทุกวัย
5. หมอลำเป็นสื่อสัมพันธ์กับมวลชนทุกระดับได้เป็นอย่างดี
6. หมอลำสร้างความสามัคคีและฝังคุณธรรมต่อประชาชนโดยอาศัยความบันเทิงเป็น

สื่อกลาง

สรุป

หมอลำ หมายถึง ผู้ชำนาญในการขับร้องทำนองประกอบกับเสียงแคน ซึ่งเป็นเครื่องดนตรีหลักในการดำเนินทำนอง

หมอลำถือกำเนิดขึ้นมาเมื่อใดไม่มีหลักฐานแสดงได้ชัดเจน จากการศึกษาพบว่า มีกำเนิดมา 2 แนว คือ 1. แนวตำนาน 2. แนวมานุษยวิทยาวัฒนธรรม

1. แนวตำนาน เป็นความเชื่อ 4 เรื่องของจากศิลปินหมอลำท่านต่าง ๆ ในความเชื่อทั้ง 4 เรื่อง แสดงให้เห็นว่าหมอลำเกิดในสังคมแบบพึ่งแรงงานคนและสัตว์เพราะฉะนั้นหมอลำจึงมีบทบาทในด้านให้ความบันเทิง และบำบัดความเจ็บป่วยให้แก่มนุษย์โดยทำหน้าที่สื่อสารติดต่อระหว่างมนุษย์กับเทวดาในสังคมที่มนุษย์ยังไม่เข้าใจในปรากฏการณ์ของธรรมชาติ และไม่สามารถควบคุมธรรมชาติ อันเป็นปัจจัยหลักที่ทำให้มนุษย์ขาดความมั่นคงในการดำเนินชีวิตและขาดความแน่นอนในผลิตผลของเกษตรกรรม

2. แนวมานุษยวิทยาวัฒนธรรม สภาวะสังคมทำให้เกิดศิลปการแสดงมากมาย โดยปัจจัยที่ทำให้เกิดหมอลำสันนิษฐานว่า

- 2.1 เกิดจากพิธีกรรมบำบัดโรคภัยไข้เจ็บ
- 2.2 เกิดจากการอ่านหนังสือผูก
- 2.3 เกิดจากการเกี่ยวพาราสีของหนุ่มสาว

ทั้งสามปัจจัยทำให้เกิดหมอลำขึ้นมาเพื่อรับใช้ชุมชนชาวอีสานหมอลำแต่ละประเภทที่เกิดขึ้นมีบทบาทที่ต่างกันคือบทบาทในพิธีกรรมและบทบาทในมหรสพ

บทบาทในพิธีกรรม หมายถึง บทบาทที่มีได้มีจุดมุ่งหมาย เพื่อความบันเทิงหากแต่มีจุดมุ่งหมายเพื่อเป็นที่พึ่งของคนในชุมชนอีสานเกี่ยวกับการรักษาโรคภัยไข้เจ็บ และทำนายสภาพความเป็นไปทางธรรมชาติ ประกอบด้วย หมอลำผีฟ้า หมอลำส่อง หมอลำเสี่ยงโชคชะตา

บทบาทในมหรสพ หมอลำประเภทนี้มุ่งเพื่อความบันเทิง มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องจนเกิดมีหมอลำหลายประเภท แต่รากเหง้าก็มาจากหมอลำพื้นทั้งสิ้น จากการพัฒนาการมาจากหมอลำพื้น ทำให้หมอลำเกิดแยกออกเป็น 2 ลักษณะ คือ ลักษณะเพลง และลักษณะละคร

หมอลำลักษณะเพลง คือ การแสดงจะเน้นเกี่ยวกับการลำเป็นมีการเจรจาโต้ตอบกันในทางคติโลกและคติธรรม มีการพ้องเกี่ยวในท่าต่าง ๆ ประกอบไปด้วย หมอลำกลอน หมอลำชิงชู้ หมอลำโจทท์ ฯลฯ

หมอลำในลักษณะละคร เป็นหมอลำที่ดำเนินการแสดงเป็นเรื่องเกี่ยวกับวรรณคดี
ท้องถิ่นอีสาน มีผู้แสดงรับบทบาทต่าง ๆ ตามท้องเรื่องใช้การลำประกอบกับการเจรจาในการ
ดำเนินเรื่องราว ประกอบไปด้วย หมอลำหมู่ หมอลำดับเต่า หมอลำเวียง หมอลำกกาขาว
หมอลำเพลิน ฯลฯ

หมอลำกกาขาวมีชีวิตอยู่ประมาณ พ.ศ. 2495 แล้วเสื่อมความนิยม จนสูญหายไป
พร้อมกับขาดการบันทึกข้อมูลไว้เป็นหลักฐานทางวิชาการอย่างชัดเจน ผู้วิจัยจึงได้ศึกษาและค้นคว้า
เพื่อเพิ่มความสมบูรณ์ให้กับประวัติศาสตร์หมอลำมากขึ้น โดยจะพรรณนาจากข้อมูลที่ได้ศึกษาใน
บทถัดไป